

Jedinstvom protiv (ne)sloge: nacionalna koncepcija napredne omladine

NIKOLA TOMAŠEGOVIĆ

Slično kao i u drugim europskim zemljama, krajem 19. stoljeća modernistički je pokret napredne omladine dinamizirao hrvatsku kulturu i politiku te izazvao ideje i pozicije “starih” nacionalnih elita. Kako je nastao pod utjecajem stranih, uglavnom bečkih i praških kretanja, njegova je aproprijacija i primjena na hrvatskom prostoru nužno morala biti modificirana s obzirom na specifični hrvatski društveni kontekst. To otvara pitanje ocjene karaktera modernističkog pokreta u Hrvatskoj, posebice u pogledu njegovog odnosa spram etabliranih nacionalnih struktura i tradicija. Predstavlja li modernistički pokret “mladih” radikalnaskid s tradicijama i politikom “starih” ili je više riječ o radikalnoj retorici koja zamagljuje običan proces smjene generacija? Odgovor na ovo pitanje pokušat će se dati kroz razmatranje specifične problematike koja je u ovom razdoblju bila u žarištu političkog i kulturnog života Hrvatske, a to je nacionalno pitanje. U tu svrhu analizirat će se reprezentativni tekstovi objavljeni u prvim značajnim publikacijama napredne omladine: praške Hrvatske misli i zagrebačkog sveučilišnoga almanaha Narodna misao. Naposljetku, kroz kontekstualno čitanje ovih tekstova moguće je razmotriti i određene razlike u okviru pokreta “mladih” te utvrditi specifične fokuse određenih grupa pokreta koje su djelovale na različitim poljima i u različitim kontekstima.

KLJUČNE RIJEČI: *napredna omladina; nacionalna koncepcija; Hrvatska misao, Narodna misao, smjena generacija*

/

U zadnjem desetljeću 19. stoljeća i u Hrvatskoj se, kao i u drugim europskim zemljama, počeo javljati organizirani modernistički pokret “mladih” koji se, ovisno o disciplinarnoj perspektivi i domeni djelovanja, naziva još i

pokretom hrvatske moderne, naprednom omladinom i secesijom.¹ Na prvi pogled, sudeći prema retorici napredne omladine, mogli bismo zaključiti kako je njihov krajnji cilj ležao u potpunom raskidu s tradicijom, idejama i politikama “starih”. Iako su više puta naglasili kako cijene ono što je postignuto prije njih, njihova bespoštedna kritika ujedno je odavala dojam nepomirljivosti. Stoga i nije čudno da je izazavala izrazito negativne reakcije “starih”, odnosno građanske elite Hrvatske. “Mladi” su sebe vidjeli kao novu generaciju koja odgovara potrebama novog doba. S druge strane, oni su se ujedno proklamirali istinskim “unucima” iliraca, dovršiteljima ilirskog projekta koji je zašao u stranputicu nakon 1848. godine. Ovo pitanje kontinuiteta i diskontinuiteta želim postaviti kao temeljni problem ovoga rada. U kojoj mjeri ideologija i politika napredne omladine, odnosno modernističkog pokreta “mladih” općenito, predstavlja raskid s ideologijom i politikom opozicijskih građanskih elita u Hrvatskoj koje čine njihovu glavnu referentnu točku? Je li kontinuitet ovdje, barem djelomično, samo zamaskiran radikalnom retorikom raskida? Dakako da je na ovako suženom prostoru nemoguće obraditi ovu problematiku u njezinoj cjelini. Zbog toga ću se fokusirati na jedan ideološki i politički aspekt, a to je nacionalno pitanje. Ipak, kako je ono u ideologiji hrvatske politike druge polovice 19. stoljeća postavljeno kao fundamentalno pitanje, odnosno kao ključni referent koji prožima sva ostala pitanja, kroz razmatranje ove problematike može se prikazati donekle razrađena općenita slika iz koje je moguće povući određene zaključke. U tu svrhu poslužit ću se prvenstveno detaljnom analizom dvaju tekstova u njihovom političkom i ideološkom kontekstu. Oba teksta – jedan Stjepana Radića i jedan Svetozara Pribićevića – objavljena su 1897. godine u razmaku od nekoliko mjeseci, ali na različitim mjestima koja dakle podrazumijevaju i različite kontekste. Kako su nastali na početku javne djelatnosti modernističkog pokreta, oni su mu nužno zadali i ton. Njihovom analizom i kontekstualnim čitanjem možemo se dakle nadati odgovoru na temeljno pitanje, ali ujedno možemo razmotriti i određene razlike u okviru omladinskog pokreta čije je razloge potrebno potražiti u različitim kontekstima djelovanja.

1 S obzirom na to da je u historiografiji najuvriježeniji naziv napredna omladina ovdje se služim njime, iako je u razdoblju koje je u središtu razmatranja mnogo češće korišten pojam “mladih” i “modernih”. U svakom slučaju, svi navedeni pojmovi koji se koriste označavaju jedinstveni modernistički omladinski pokret koji je trajao otprilike od 1896/7. do 1903. godine.

/ Stranputice građanske opozicije

Najvažniji referentni okvir za razumijevanje ideja napredne omladine predstavlja politička praksa hrvatske i srpske građanske opozicije za vrijeme Khuenova banovanja. Politički nastup omladine 1897. godine u izravnom je odnošaju prema etabliranim oporbenim elitama, pa se njihov intelektualni okvir izgrađuje s obzirom na kritički stav i perspektive djelatnosti u okviru hrvatske, odnosno srpske oporbene politike. Njihov je odnos prema “stari-ma” u hrvatskoj politici ambivalentan: s jedne strane oni se predstavljaju kao radikalni negatori suvremene političke prakse, a s druge strane ta je kritika dovoljno ublažena i konstruktivna kako bi se mogla naglasiti i mogućnost kontinuiteta koja bi ostavila vrata otvorenima za buduću suradnju mlađe i starije generacije.

Opozicijske snage suprotstavljene Khuenu doista se nisu imale mnogo čime pohvaliti. Uspon pravaštva u osamdesetim godinama 19. stoljeća, kada je ono preuzelo primat u okviru hrvatskog nacionalnog pokreta ojačano bržim razvojem sitne buržoazije, zaustavljen je krajem toga desetljeća, da bi u idućem doživjelo potpuni rasap. U izmijenjenom geopolitičkom kontekstu u kojem je Rusko Carstvo iznevjerilo visoka očekivanja pravaških prvaka o rušenju Habsburške Monarhije u sukobu oko “istočnog pitanja” te posljedičnim napuštanjem politike čekanja i prihvaćanjem institucionalnog političkog djelovanja, ideološki je sustav izvornog pravaštva postao obsoletan.² Transformacije pravaške ideologije u smjeru mogućnosti političkog djelovanja i u okviru Habsburške Monarhije, a koje su proizlazile i iz pomicanja pravaške baze sa sitne buržoazije na više građanske slojeve, stvorile su temelje za buduću suradnju s jugoslavenski orijentiranom građanskom elitom i inteligencijom. Ideološki rasap izvornog pravaštva pratila je i frakcijska politička podjela koja je rezultirala rascjepom 1895. godine iz kojeg su proizašle dvije pravaške stranačke grupacije – Čista stranka prava Josipa Franka i matica stranka (tzv. domovinaši) – koje su svoje prethodne unutrašnje trzavice i sukobe prenijele na javnu pozornicu. Upravo je suton pravaštva kao glavnog nositelja nacio-

2 Mirjana Gross, “Nacionalno-integracijske ideologije u Hrvata od kraja ilirizma do stvaranja Jugoslavije”, u: Mirjana Gross (ur.), *Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća*, Zagreb, 1981, 301–302.

nalne politike otvorio prostor novim ljudima i idejama koji će zauzeti mlađa generacija okupljena između ostalog i u omladinskom pokretu.³

Niti druga glavna hrvatska oporbena stranka – jugoslavenski orijentirana Neodvisna narodna stranka (“obzoraši”) – nije imala mnogo više uspjeha. Nakon snažnih poraza pretrpljenih na izborima u osamdesetima jugoslavenski se orijentirana inteligencija gotovo sasvim povukla u kulturnu sferu gdje je uživala monopol u različitim institucijama, od kojih su najznačajnije Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti i Matica hrvatska. Njezin je predvodnik i ideološki formulator Franjo Rački preminuo 1894. godine, a Josip Juraj Strossmayer koji je slovio kao simbol jugoslavenske politike još se ranije povukao iz aktivnog političkog života.

Glavni ideološki problem za obzoraše predstavljala je činjenica da je Khuen uspio kooptirati srpsku građansku politiku i privrednu elitu koje su predstavljale jedan od temelja njegove vlasti u Hrvatskoj, čime je ozbiljno potkopana ideja srpsko-hrvatskog jedinstva koja je u različitim varijantama stajala u središtu jugoslavenskog ideološkog sustava. Dapače, upravo je režimska Narodna stranka nakon ulaska Srpskog kluba u njezine redove propagirala stajalište kako je zapravo ona postigla cilj hrvatsko-srpske sloge. Osim toga, i sami su obzoraši stupali u žestoke, ponekad šovinističke polemike ne samo s predstavnicima Srpskoga kluba kao izdajnicima ideje hrvatsko-srpskog jedinstva, već i sa srpskom građanskom opozicijom okupljenom oko časopisa *Srbobran*.⁴

Ocjenjujući program hrvatske opozicije iz 1894. godine koji je predstavljao pokušaj suradnje pravaške i jugoslavenske opcije, *Srbobran* je istaknuo kako se radi o antisrpskom programu koji nameće “hrvatsku misao”, odnosno hrvatsku nacionalnu ideju kojom se negira samostalna politička opstojnost srpske nacije u Hrvatskoj.⁵ Upravo je državnopravna ideologija koja je bila u

3 Rene Lovrenčić, *Geneza politike “novog kursa”*, Zagreb, 1972, 40.

4 Mato Artuković, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova (Srbobran 1884 – 1902)*, Zagreb, 1991, 25, 95–96. Potrebno je međutim naglasiti kako politika suradnje srpskih elita u Hrvatskoj s vlastima nema izvorište samo u Khuenovoj vladavini, već ona potječe još iz vremena banovanja Ivana Mažuranića. Ona se naime temelji na realnoj politici tzv. notabilitetske struje u okviru srpske građanske politike koja se zasnivala na priznanju nagodbenog okvira i na inzistiranju na poštivanju Nagodbe. Iz toga su slijedile osude protunagodbene politike hrvatske opozicije koja je iz vizure srpskih političkih elita bila opasna bilo u svojoj velikohrvatskoj (pravaškoj), bilo u klerikalnoj (obzoraškoj) varijanti.

5 Artuković, *nav. dj.*, 65–66.

središtu političke prakse hrvatske opozicije predstavljala jedan od glavnih prijepornih točaka između hrvatske i srpske opozicijske politike u Hrvatskoj.

Sve opozicijske opcije imale su svoju bazu u građanstvu. Neodvisna narodna stranka zastupala je interese uglavnom bogatije liberalne buržoazije, a redove su joj sačinjavali ponajviše pripadnici građanske inteligencije i svećenstva. Građanska je inteligencija činila i jezgru pravaštva, međutim ono je u većoj mjeri zastupalo interese sitnog građanstva, što se mijenja u drugoj polovici osamdesetih godina s pomicanjem pravaškog fokusa na više slojeve građanstva i krizom ideologije izvornog pravaštva. U svakom slučaju najširi društveni slojevi – prije svega seljaštvo, ali i razvijajuće radništvo – nisu imali svoje političke predstavnike u glavnim opozicijskim strankama. Uzrok tome nije bio samo u njihovom građanskom profilu koji nije dopuštao artikulaciju klasnih interesa drugih društvenih slojeva, već i u nedostatku ozbiljnije i razgranatije stranačke infrastrukture i organizacije. Građanske elite nisu bile ni zainteresirane ni sposobne za izravnu djelatnost na selu i među radništvom. Oni su za masovnijom politikom posezali jedino u trenucima izbora, kada su se širi slojevi političkom agitacijom mobilizirali za vršenje pritisaka na izbornike koji su tvorili uski sloj društva kao posljedica restriktivnog izbornog zakona (svega 2% stanovništva).⁶

Narodni pokreti 1883. i 1903. godine, iako predstavljeni kao veliki uspjeh opozicijske politike, nisu zapravo bili rezultat političke djelatnosti hrvatske građanske opozicije. Dobar primjer nevoljkosti opozicije da zaplovi vodama masovne politike predstavljaju i nemiri 1897. koji su buknuili među hrvatskim seljaštvom prvo u proljeće uoči i za vrijeme održavanja izbora za Hrvatski sabor, a potom i u kasno ljeto i jesen među srpskim seljaštvom uoči izbora za srpski narodno-crkveni sabor. Iako je izborna agitacija opozicije na selu morala utjecati na raspoloženje koje je dovelo do ovih nemira, što je ujedno pokazalo i prijemčivost širih narodnih masa za političko djelovanje, građanska je opozicija ubrzo nakon izbora nastavila uobičajenim parlamentarnim metodama borbe, ohrabrena relativnim uspjehom na izborima na kojima je preokrenut katastrofalni trend izbornih poraza opozicije od samog početka Khuenove vlasti u Hrvatskoj.⁷

6 Vaso Bogdanov, *Historija političkih stranaka u Hrvatskoj: od prvih stranačkih grupiranja do 1918.*, Zagreb, 1958, 487.

7 Lovrenčić, *nav. dj.*, 60–62.

Ni obzoraši ni pravaši nisu imali ozbiljno organiziranu stranačku infrastrukturu. Khuen je vrlo lako političkim pritiscima i administrativnim ukazima razbio tanku opozicijsku mrežu mjesnih povjerenika i klubova. Na takav stav političkih elita nije utjecao samo nedostatak svijesti o važnosti razgrana- te stranačke infrastrukture za moderno političko djelovanje u vrijeme razvoja masovne politike, nego i činjenica da je za većinu njih politika bila tek hobi, odnosno djelatnost koja je dolazila nakon njihovih primarnih građanskih zanimanja u odvjetničkim uredima, župnim uredima i bankama.⁸ Upravo je to utjecalo na polovičnost akcija građanske opozicije na svim poljima njihove političke djelatnosti, posebice kada je riječ o vanparlamentarnoj djelatnosti.

Stanje nije bilo značajno drugačije niti kada je riječ o srpskoj građan- skoj opoziciji u Hrvatskoj. Srpske građanske elite u Hrvatskoj pristale su na suradnju s Khuenom i njegovom Narodnom strankom. To je bio rezultat kako slabosti srpskog kapitala u Hrvatskoj koji bez pomoći režima nije mogao op- stati u konkurenciji s njemačkim i mađarskim, pa niti s hrvatskim kapitalom, tako i nepovjerenja prema hrvatskoj građanskoj opoziciji. Usprkos opuštanja pravaškog stava prema Srbima tijekom osamdesetih godina koje je nastupilo kao rezultat prihvaćanja realne politike i okretanja vanjskopolitičkog fokusa na Rusko Carstvo, kao i makar retoričkom približavanju pravaša i srpskih radi- kala, srpske elite u Hrvatskoj ostale su duboko nepovjerljive prema pravaškim namjerama. U odnosima s obzorašima problem je pak predstavljala istaknuta uloga katoličkoga klera u njihovim redovima.⁹ Ključni je problem predstavlja- la hrvatska državopravna ideologija koju su zastupale obje hrvatske opozicij- ske grupacije, kao i pitanje Bosne i Hercegovine nakon austro-ugarske okupa- cije 1878. godine. Srpske su elite u hrvatskoj državopravnoj ideologiji vidjele negaciju posebnosti srpskog imena i isključenje mogućnosti autonomne srp- ske politike u Hrvatskoj. Dakako, što se tiče Bosne i Hercegovine, i hrvatske i srpske elite svojatale su taj prostor za svoj nacionalni projekt. Zbog svih tih prijemnih točaka, srpske su elite, nastavljajući tradiciju suradnje s režimom započetu još za vrijeme Ivana Mažuranića, odlučile kako im je oportuniije pri- stati na suradnju s režimom, usprkos tendencijama mađarskih liberala spram ukinuća ili značajnog ograničenja srpske crkvenoškolske, odnosno vjerske

⁸ Lovrenčić, *nav. dj.*, 74–75.

⁹ Jaroslav Šidak, Mirjana Gross, Igor Karaman, Dragovan Šepić, *Povijest hrvatskog naroda g. 1860 – 1914.*, Zagreb, 1968, 132.

autonomije, nego ući u suradnju s hrvatskom opozicijom koja je bila ujedno i slabiji i nepovjerljiviji partner. Jedina srpska opozicijska grupacija u Hrvatskoj bila je okupljena oko lista *Srbobran*, ali, kao što je već naglašeno, ona je vodila – iz istih ranije navedenih razloga – snažniju borbu protiv hrvatske opozicije nego protiv Khuena, kojemu je upućivala samo mlaku kritiku.¹⁰

S takvom situacijom unutar Hrvatske, gdje je Khuen do kraja osamdesetih godina uspio gotovo u potpunosti paralizirati hrvatske opozicijske snage i uspostaviti svoju političku dominaciju, jasno je da hrvatske elite nisu bile sposobne za preuzimanje aktivnije uloge u široj monarhijskoj politici. Dok se politički prostor Habsburške Monarhije dodatno dinamizirao s češkom krizom u austrijskom dijelu Monarhije i s krizom dualizma općenito, hrvatske su elite bile više pasivni promatrači nego što su na bilo koji način aktivno krojili sudbinu hrvatske, a posredno i slavenske politike u okviru ili izvan okvira Habsburške Monarhije.¹¹ Sve to uvjetovalo je reakciju napredne omladine kao podmlatka hrvatske i srpske građanske politike.

/ Nastup (napredne) omladine

Događaji 1895. godine obično se uzimaju kao početak modernističkog pokreta “mladih” u Hrvatskoj. Ako pokret “mladih” razumijevamo kao široko gibanje kako na području politike (naprednjaštvo), tako i na području kulture (moderna), onda je riječ o dva značajna događaja koja su obilježila navedenu godinu. Onaj svakako poznatiji odnosi se na studentsku demonstraciju koja se odigrala 16. listopada povodom posjeta cara Franje Josipa Zagrebu. Drugi, manje poznati događaj, ali zato ne manje nabijen simboličkim značenjem, bila je pobjeda moderne drame *Ekvinocij* Ive Vojnovića na natječaju uprave zagrebačkog kazališta za najbolju dramu koju je odnio nad klasicističko-romantičarskom historijskom dramom *Simeon Veliki* Ante Tresića Pavičića.¹² I jedan i drugi događaj čine se kao radikalni raskid s dotad dominantnim kulturnim i političkim praksama, odnosno preciznije s kulturom i politikom liberalnog građanstva 19. stoljeća.¹³

10 Šidak et al., *nav. dj.*, 136.

11 Lovrenčić, *nav. dj.*, 18–19.

12 Miroslav Šicel, *Književnost moderne*, Povijest hrvatske književnosti, knj. 5, Zagreb, 1978, 305.

13 Tako npr. J. Šidak: “I prije je bilo sličnih slučajeva, ali je taj simbolični čin obilježio taj put odlučnu

Međutim, ako ih bolje razmotrimo, vidjet ćemo da se ni jedan ni drugi događaj ne mogu uzeti za početnu točku modernističkog pokreta “mladih”, odnosno za točku nastupa napredne omladine. Iako je prosvjed studenata ujedno bio i protest protiv pasivnosti i nemoći građanske opozicije, on nije u ideološkom smislu transcendirao postojeće političke prakse. On to nije niti mogao. Tek kao posljedica ovog događaja doći će do formiranja uvjeta za usvajanje novih političkih ideja i metoda od strane omladine na austrijskim sveučilištima, prvenstveno u Pragu i Beču gdje su našli utočište nakon izbacivanja sa zagrebačkog sveučilišta. Prosvjed 1895. godine, osim što je okupljao heterogene političke elemente uključujući pravašku omladinu blisku Josipu Franku koja svakako neće blagonaklono gledati na naprednjačku ideologiju dominantne struje pokreta “mladih”, zapravo je simbolički oživljavao upravo onu strastvenu politiku spektakla i deklamacija koja će kasnije biti jedna od glavnih predmeta žestoke kritike “mladih” iz rakursa njihove realistične političke prakse. Što se tiče drugog navedenog događaja, on se više može smatrati indikatorom promjena koje se u literarnoj i kulturnoj praksi mogu uočiti i ranije, recimo u opusu Janka Leskovara. Osim toga, Ivo Vojnović, iako značajni autor moderne, sam nije bio dionik modernističkog pokreta “mladih”.

To ne znači da se navedeni događaji, prije svega studentski prosvjed 1895. godine, mogu zanemariti i odbaciti kao nebitni. Daleko od toga, odjek prosvjeda i kasnijih sudskih progona stvorio je jednu vrstu studentske političke elite koja je sa sobom u emigraciju ponijela velik simbolički kapital. Taj im je kapital omogućio da se ne utope u već tradicionalno postojećoj masi studenata iz Hrvatske na austrijskim sveučilištima, već da se formiraju kao glas i uzdanica nove građanske politike. Bez toga bilo bi teško zamisliti da bi njihovi časopisi u kojima su iznosili svoje novostečene nazore izazvali bilo kakav odjek u Hrvatskoj, a kamoli da bi bili pisani autoritativnim i samouvjerenim tonom generacije koja je rezolutna oko skorog preuzimanja kormila hrvatske politike.

Upravo bi se 1897. godina trebala uzeti za formalnu početnu točku modernističkog pokreta “mladih”, odnosno za pravu točku nastupa napredne omladine. Tada naime u Pragu počinje izlaziti *Hrvatska misao*, prvi u nizu časopisa omladine kroz koje će oni propagirati svoje nove političke i kulturne ideje. Nakon sudskih procesa zbog studentskog prosvjeda 1895. godine, tijekom

prekretnicu u političkom razvoju Hrvatske.” Jaroslav Šidak, “Hrvatsko pitanje u Habsburškoj monarhiji”, u: *Studije iz hrvatske povijesti 19. stoljeća*, Zagreb, 1973, 33.

1896. formira se jezgra studenata u Pragu i Beču koji se prilagođavaju svojoj novoj sredini, stječu važne kontakte i upijaju nove utjecaje. S *Hrvatskom misli* oni dobivaju svoju prvu jasnu artikulaciju. Prvi broj izašao je 10. siječnja 1897. Kao odgovorni urednik i izdavač naveden je Franjo (František) Hlaváček, dok uredništvo potpisuju Živan Bertić, Milan Heimrl, Franjo Hlaváček, Svetimir Korporić, Franjo Poljak i Milan Šarić. Jedan od suradnika bio je dakako i Stjepan Radić koji je bio jedan od glavnih motivatora za izbor Praga kao odredišta značajnog dijela studenata kako zbog navodne strukturne sličnosti češkog i hrvatskog položaja u Austro-Ugarskoj Monarhiji, tako i zbog perspektive politike slavenske solidarnosti. Ukupno je izašlo osam brojeva *Hrvatske misli*, a posljednji dvobroj objavljen je 10. srpnja 1897. godine.

Nisu ni zagrebački studenti tek pasivno promatrali gibanja koja su dolazila iz Praga.¹⁴ Dapače, sva studentska središta – Beč, Prag, Zagreb i Graz – tvorila su aktivističku mrežu čija je svrha bio zajednički nastup i koordinirano djelovanje. Prije izdavanja *Hrvatske misli* održavani su sastanci i vođena je korespondencija koja je obuhvaćala tridesetak studentskih aktivista iz različitih sredina.¹⁵ Glavni prilog zagrebačkih studenata omladinskom pokretu bio je almanah *Narodna misao* koji je izdan na Uskrs 1897. godine. Kao izdavači za ujedinjenu hrvatsku i srpsku akademsku omladinu navedeni su Jovan P.

14 Dapače, kako je istaknula Mirjana Gross, Masarykove su ideje bile poznate među zagrebačkim studentima i prije 1897. Dokaz za to je studentski mjesečnik *Omladina* koji je 1894. – 1895. izdala ista grupa srpskih studenata koja će kasnije biti angažirana u Ujedinjenoj hrvatskoj i srpskoj akademskoj omladini i oko almanaha *Narodna misao*. U tom se listu propagiraju pozitivističke i realističke ideje u politici, kritiziraju se srpske političke stranke, odbacuju se patriotske fraze i zahtijeva se ozbiljan rad u interesu (srpskog) naroda. Glavna se razlika spram stanovišta omladine koja su bila izražena 1897. godine odnosi na nacionalno pitanje. Za grupu oko *Omladine* i dalje je u središtu politika srpsko-hrvatske sloge i suradnje, a oni sami nastupaju kao srpska omladina s ciljem širenja srpske nacionalne svijesti. Ipak, to upućuje na činjenicu da su Masarykove ideje, kao i druga strujanja koja su počela dominirati zapadnom polovicom Monarhije, a koja su hrvatskoj javnosti bila posredovana češkom političkom situacijom, morale biti poznate i prije odlaska hrvatskih studenata u Prag nakon 1895. godine te da je upravo ta činjenica upoznatosti s idejama i situacijom morala utjecati na izbor Praga kao glavnog odredišta zagrebačkih studenata. To posljedično utječe na interpretaciju značaja praških studenata kao “uvoznika” novih ideja: u kojoj su mjeri oni inovatori, a u kojoj uspješni propagatori kojima je pomagao nedavno stečeni status nacionalnih heroja? Mirjana Gross, “Studentski pokret 1875 – 1914”, u: Jaroslav Šidak (ur.), *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*, knj. I, Zagreb, 1969, 458–459. O *Omladini* vidi i Stanislav Marijanović, *Fin de siècle hrvatske moderne (Generacije “mladih” i časopis “Mladost”)*, Osijek, 1990, 48–53.

15 Vida Flaker, *Časopisi hrvatskoga modernističkog pokreta*, Zagreb, 1977, 17–18.

Banjanin, Milan Kostić, Ivan Lorković, Dušan Mangjer, Lav Mazzura i Svetozar Pribičević. Kako Dušan Mangjer ističe u uvodniku, almanah je nastao kao rezultat suradnje hrvatske i srpske akademske omladine koja je pokrenuta na proslavi sedamdesetog rođendana Svetozara Miletića 22. veljače 1896. godine, a s glavnim ciljem zaustavljanja hrvatsko-srpskog sukoba i ponovnog oživljavanja politike narodnog jedinstva.¹⁶ Osim uvodnika Dušana Mangjera u almanahu su okupljena na latinici i ćirilici pisana četiri teksta stručne, odnosno političke naravi (“Đuro Daničić” Jovana Banjanina, “Misao vodilja Srba i Hrvata” Svetozara Pribičevića, “Rački” Ivana Lorkovića i “Historijsko državno pravo” D. Dimovića), jedan književni tekst Milana Budisavljevića i pisma koja su različite uvažene javne ličnosti slale kao odgovor na pitanje omladine o tome što oni misle o srpsko-hrvatskom sporu (između ostalih J. J. Strossmayer, mitropolit Mihajlo, M. Ban, M. Polit-Desančić, E. Barčić, B. Bogišić, T. Smičklas, N. Nodilo, Š. Mazzura, F. Potočnjak, F. Vrbanić, M. Derenčin itd.). U odgovorima poznatih osoba razvidno je, međutim, da glavnina političke elite – u onim slučajevima u kojima latentno čak i ne opravdava hrvatsko-srpski spor – i dalje zastupa stajalište politike narodne sloge i sporazuma Hrvata i Srba kao rješenja srpsko-hrvatskog spora, dakle upravo ono stajalište koje je i praška i zagrebačka omladina podvrgla žestokoj kritici.¹⁷

/ Jedinstvom protiv (ne)sloge

Nacionalnu koncepciju napredne omladine, odnosno prije svega njihovu konceptualizaciju hrvatsko-srpskih odnosa, ilustrirat ću na temelju dvaju tekstova dvojice značajnih aktera koji izlaze 1897. godine u ranije spomenutim omladinskim publikacijama. Prvi od njih je članak Stjepana Radića “Hrvatski ideali” objavljen u prvom broju *Hrvatske misli* 10. siječnja 1897. godine odmah nakon uredničkog uvodnika. Drugi je dulji tekst Svetozara Pribičevića naslovljen “Misao vodilja Srba i Hrvata” koji je izašao u almanahu *Narodna misao* nekoliko mjeseci kasnije.

Naslov članka Stjepana Radića nije proizvoljan. Već je ranije spomenuto kako je *Srbobran* napao koalicijski program hrvatske opozicije iz 1894. godine

16 Dušan Mangjer, “Zagreb, na Uskrs 1897.”, *Narodna misao*, Zagreb, 1897, 1.

17 Lovrenčić, *nav. dj.*, 51.

kao antisrpski program koji nameće “hrvatsku misao”, odnosno hrvatsku nacionalnu ideju kojom se negira samostalna politička opstojnost srpske nacije u Hrvatskoj. Cilj Radićeva teksta jasan je iz samog naslova: polazeći od činjenice sukoba hrvatske i srpske opozicije on želi pokazati kako “hrvatski ideali”, odnosno hrvatska nacionalna ideja ne stoji nužno u sukobu sa srpskom nacionalnom idejom, nego da se upravo na njihovom jedinstvu mora graditi hrvatska (i srpska) politika. To je još jasnije izraženo kod Svetozara Pribićevića, koji u naslovu doslovno spaja hrvatsku i srpsku “misao”, odnosno nacionalnu ideju, u jednu “misao vodilju” (nacionalni princip).

Radić polazi od temeljne pretpostavke jugoslavenstva: Hrvati i Srbi jedan su narod s “dva poviješću i svijješću opravdana imena.”¹⁸ Iako taj narod nema jedno ime, on “ima jednu dušu, jednu pravnu svijest, jednu nošnju i običaje, jednu – u kratko – tisućljetnu *svoju* kulturu” (str. 6). Nacionalni princip utemeljen je dakle na kulturi. Iako Radić ne spominje fundamentalnu ulogu jezika, ona je implicirana u izjednačavanju Srba i Hrvata, a izostavljanju Slovenaca i Bugara iz koncepta narodnog jedinstva. Dapače, njihova se budućnost vidi u osloncu na hrvatsko-srpsku jezgru, pa čak i s natruhama moguće asimilacije: “Na taj jedan hrvatski ili srpski narod valja da se oslone na zapadu Slovenci, a na istoku Bugari, kao najsirođniji narodi narodu hrvatskomu ili srpskomu, narodi, koji danas imaju posebne svoje težnje, ali je pouzdane nade, da će se tečajem vremena i u težnjama zblížiti tuj s narodom hrvatskim, tamo srpskim” (str. 7). Jezični je fundament mnogo jasnije izražen u uvodniku prvog broja *Hrvatske misli* koji prethodi Radićevu članku, a u kojem se jasno ističe kako “pod domovinom, narodom, državom vazda razumijevamo sve, koji govore jednim jezikom i dišu jednom narodnom dušom. *Hrvati i Srbi dakle jedan su nam narod*”.¹⁹ Iz svega toga proizlazi prvi Radićev hrvatski ideal: “posvemašnje narodno jedinstvo” (str. 7).

Jasno je stoga da koncepti kompromisa, pa niti sloge – koje zagovaraju jugoslavenski orijentirane oporbene elite – ne mogu biti rješenje hrvatsko-srpskog spora. Radić je decidan: “Ne ćemo sloge, kompromisa. Slogu uglavljuju različni elementi, slogu treba ugovarati, kod ugovaranja treba popuštati, kod popuštanja se tuži i sudi, a to vazda ostavlja žalac, koji prije ili poslije dovodi

18 Stjepan Radić, “Hrvatski ideali”, *Hrvatska misao*, god. I, br. 1, Prag, 1897, 7. U nastavku teksta broj stranice naveden u zagradama.

19 “Što hoćemo”, *Hrvatska misao*, god. I, br. 1, Prag, 1897, 3.

do ponovnoga rascjepa. Naša je narodna duša jedna. Sad treba to jedinstvo samo manifestirati” (str. 7). A pravo mjesto za manifestaciju tog narodnog jedinstva je Bosna i Hercegovina, koja još od Mažuranićeva vremena predstavlja kamen pomutnje između hrvatske i srpske građanske politike. Umjesto da bude mjesto sukoba suprotstavljenih državnopravnih ideologija, ona bi trebala biti “mjesto, na kom će se stvoriti prvi trajni temelji posvemašnjega narodnoga jedinstva hrvatskoga ili srpskoga naroda” (str. 7).

Kako bi politika narodnog jedinstva imala realnu šansu zaživjeti, potrebno je odbaciti državnopravno utemeljenje i hrvatske i srpske politike. Upravo je kritika državnopravne ideologije i historijske argumentacije u politici jedno od ključnih polazišta “mladih” koje su usvojili kroz utjecaj Masaryka i čeških naprednjaka. Oni žestoko kritiziraju “nazdravičarsku” politiku “starih” za kojom se povinuju i mladi, besplodno deklamiranje o patriotskim osjećajima, veličini domovine i njezinim pravicama: “Danas je hrvatska mladež puna romantizma, danas ona još pjeva ‘u boj, u boj!’ gdje s najvećim zanosom izgovara ‘nek Turčin zna, kako mremo mi!’ – a mi hoćemo, da ta mladež počne realno misliti, da razabere, da je narodu već do nokata dogorjelo, da narod već očajava, da propada moralno, umire materijalno. Dakle mjesto oduševljenih zdravica, brzovanja, pouzdanica i izjava mi hoćemo promišljen rad na polju gospodarskom, prosvjetnom i političkom.”²⁰ Zapravo je riječ o rekonceptualizaciji pojma domovine i o njegovom uskom vezivanju uz pojam naroda. “Mladi” kritiziraju mađarski prostorno utemeljen pojam domovine kao svega što se proteže između Karpata i Jadrana, a čiji je korelat mađarski politički narod koji obuhvaća, barem u teoriji, sve političke subjekte na tom prostoru. Suptilno kritizirajući pravaštvo koje se toliko grčevito opiralo mađaronstvu i “khuenovštini”, “mladi” utvrđuju direktnu paralelu između mađarske i pravaške nacionalne koncepcije: “I mi Hrvati pod Hrvatskom mislimo vazda samo komad zemlje i tko na veći komad te zemlje misli, taj je veći patriota.”²¹ Zapravo, domovina bi trebala biti utemeljena u narodu, a ne narod u domovini. U novoj koncepciji masovne nacionalne politike stanovništvo, a ne prostor, zadobiva primat: “Hoćemo, da se pojam domovina ne dijeli od pojma naroda, a pod narodom da se vazda razumijevaju svi slojevi, a jezgrom slojevi najniži.”²² Ako

20 “Što hoćemo”, 3.

21 “Što hoćemo”, 3.

22 “Što hoćemo”, 4.

narod postaje temelj nacionalne politike, onda to mora biti njegova cjelina, a ne samo elita kao *pars pro toto*. Elita zapravo i dalje ostaje glavni politički akter, ali ona sada mora temeljiti svoju djelatnost na ljubavi i razumijevanju “narodnih potreba i težnja”.²³ Više se ne smije događati da “mi ni danas ne vjerujemo iskreno, da taj narod sačinjava i zagorski ‘mužek’ i lički ‘kozar’, a pogotovo odvratno nam je i čuti da bi član toga naroda mogao biti ‘vlah’.”²⁴

Radić je s time dakako sasvim suglasan. I za njega je državnopravna politika sigurna stranputica koja faktično onemogućava oživotvorenje politike narodnog jedinstva: “Osobito mi slavenski narodi ne valja da tražimo svoje ideale u prošlosti (...) Nas prošlost samo dijeli i naša je najveća nesreća, što do sada ne imadosmo velikih političara, ekonoma i filozofa umjesto velikih povjesničara i filologa” (str. 6). Iako je ranije simpatizirao s pravaštvom, i po tom je pitanju Radić posve nedvosmislen: “Ima i Hrvata kojima je ‘idealom’, da Hrvatska bude što većom, a ni na čas ne pomišljaju, kakvi će elementi sačinjavati tu ‘veliku’ Hrvatsku. Mi medju takve ne spadamo” (str. 6). Odbacivanje tradicionalne državnopravne politike ujedno znači i odbacivanje njezinog zasnivanja na povijesnom pravu. Umjesto toga, temelj postaje narodno, odnosno prirodno pravo. Međutim, ono kod Radića nije zasnovano na apstraktnoj političkoj volji kolektiva, već na jedinstvenoj narodnoj kulturi: “Nije to ideal vanjske forme, ideal državne vlasti, političke ‘samostalnosti’, koju bi se svidjelo darovati diplomaciji. Za nas je samo ona narodna država, gdje je narod okupila i na okupu ga drži jedinstvena, jaka kultura” (str. 6). Ovakva koncepcija postaje razumljiva tek u kontekstu straha od njemačkog *Dranga* i identificiranja sve snažnijeg upliva njemačke kulture i ekonomije u Hrvatskoj. Ugledajući se na Češku, Radiću je jasno da niti jedna državna vlast, koliko god bila jaka, ne bi bila sposobna oduprijeti se moćnoj njemačkoj sili. Zbog toga on snagu traži u snažnoj i jedinstvenoj kulturi. Ako postoji jedinstvo na kulturnom polju, onda je moguće očuvati “narodnu dušu” čak i pod stranom prevlašću, baš kao Česi: “Narodno jedinstvo postostručuje narodnu snagu. Ono je prvi uvjet, da narod ne propadne. Dok narodu, pa bio kako mu drago malen, tuđi utjecaj ne rastroji narodne duše, taj je narod nepobjediv” (str. 7).

To ipak ne podrazumijeva izolaciju od širih međunarodnih kretanja. Druga razina Radićeve konceptualizacije obuhvaća ideal slavenske uzajamno-

23 “Što hoćemo”, 3.

24 “Što hoćemo”, 3.

sti. Međutim, on je također reinterpetiran tako da se ne temelji na “krvi i prošlosti”, već na “srodnom narodnom značaju i govoru” (str. 8). Ili, drugačije postavljeno, ideal slavenske uzajamnosti ne postiže se verbalnim zazivanjem zajedništva i prošlosti, već praktičnom suradnjom, napose na polju kulture i obrazovanja: “Mjesto da slavenski puk slijepo hvalimo, proučavat ćemo njegov značaj, mjesto da se sa sto milijuna grozimo, učit ćemo slavenske jezike, *da nestane među nama tuđinskih posrednika*. Za djake ističemo napose, da ćemo mjesto Beča, Gradca i Innsbrucka isticati prednosti Praga, Krakova i Lvova” (str. 8). Radić se zalaže dakle za oživljavanje austroslavističke politike, ne samo na riječima, već i kroz konkretnu praksu koju “mladi” oprimjeruju svojom politikom usmjeravanja hrvatskih studenata na slavenska sveučilišta Monarhije. Tek nakon toga, na trećoj razini, jedinstvena hrvatsko-srpska narodna kultura bit će sposobna i spremna suočiti se s velikim tekovinama zapadne civilizacije bez opasnosti da ona rastoči njezin “duh”, kao što se događa sa slijepim pokoravanjem uzusima njemačke kulture od strane hrvatskog građanstva: “S hrvatskim ili srpskim narodnim jedinstvom počnimo, sa zdravo shvaćenom slavenskom uzajamnošću nastavimo, s ozbiljnim i temeljitim proučavanjem velike zapadno-evropske kulture završimo” (str. 8).

Naposljetku, kao treći ideal Radić proglašava još jednu strossmayerovsku ideju, onu “*vjerskoga jedinstva* katoličkih i pravoslavnih Slavena” (str. 9). Kako, međutim, Radić nije katolički prelat, on to jedinstvo ne zamišlja kao formalno jedinstvo, kao ujedinjenje crkava, već kao osjećajno jedinstvo koje se temelji na zajedničkoj pripadnosti kršćanstvu, kršćanskoj kulturi i moralu. Na kraju, kroz formulaciju ova tri ideala – ako bi se oni obistinili – sve ono što se činilo kao nedostatak postaje prednost: “Što je na oko najveća naša nesreća, može biti najjača poluga svih naših težnja, shvatimo li pravo, što znači, kad kažemo istinu: Hrvat ili Srbin, Hrvat (Srbin) i Slaven; katolik ili pravoslavni” (str. 9).

I zagrebački studenti koji su se okupili oko projekta izdavanja almanaha *Narodna misao* postavljaju istovjetan zadatak. U uvodniku Dušan Mangjer ističe, jasno demonstrirajući intelektualne i organizacijske veze između praške i zagrebačke omladine, kako je intencija omladine prilikom sudjelovanja na ranije spomenutoj Mileticevoj proslavi bila ta da se “razvidi, mogu li se ideali hrvatski i ideali srpski asimilovati, pa stvoriti jednu cjelinu, imati jedne aspiracije, jedne težnje”.²⁵ I oni vrlo jasno formuliraju svoju nacionalnu koncepciju:

25 Mangjer, *nav. dj.*, 1.

“Zajednički nas ideali zagrijaše, jedna nas je misao napojila i zadnje riječi one večeri bijahu namijenjene: ne slozi nego narodnom jedinstvu Srba i Hrvata.”²⁶ Mangjerov uvodnik zapravo programatski sumira ključne točke ostalih priloga u almanahu: naprednjačku rekonceptualizaciju nacionalnih odnosa i politike koja se temelji na ideji o narodnom jedinstvu Hrvata i Srba, nastavljajući se na intelektualnu tradiciju Đure Daničića i Franje Račkog, ali ujedno odbacujući državnopravnu politiku u korist narodne politike (prirodnog prava). Stoga je promašeno tvrditi da je zagrebačka skupina formulirala preteču kasnije unitarističke jugoslavenske ideologije, bez da se to ujedno pripiše i praškoj skupini, jer je njihovo stajalište po ovom pitanju istovjetno.²⁷ I zagrebačka skupina smatra da je “jedinstvo omladine preteča narodnom jedinstvu”²⁸, dakle da naprednjačka omladina mora imati ključnu ulogu u budućoj nacionalnoj politici i generacijskoj smjeni; da nesloga Srba i Hrvata stoji u službi “intencijama falange, koja pod devizom: ‘Drang nach Osten’ polagano se šulja sve više i u najzabitnijim kutić naših krajeva...”²⁹; da je zadatak inteligencije “širiti prosvjetu i udariti temelje daljnjem narodnom usavršavanju, ekonomskom i kulturnom”³⁰; da vjera nije relevantan faktor nacionalnog razlikovanja jer je ona individualni izbor, “hrana duši, pa kakovu ko izabere”³¹; da umjesto historijskog državnog prava temelj politike mora biti “narodno pravo, pravo svakog naroda, da bude samo svoj u svomu”³² te da za rješenje hrvatsko-srp-

26 Mangjer, *nav. dj.*, 2.

27 Tako npr. Tihana Luetić, u inače vrlo preciznom prikazu političke djelatnosti zagrebačkih studenata, primjećuje da se u uvodniku “pojavljuje i nova koncepcija, svojstvena nešto kasnijoj unitarističkoj struji, o tome kako su Hrvati i Srbi zapravo ‘jedan narod s dva imena’”, ali tu karakteristiku ne primjenjuje na opis ideologije praških studenata koja je u ovom pogledu identična ne samo u ideji, već i u konkretnim formulacijama. Tihana Luetić, *Studenti Sveučilišta u Zagrebu 1874. – 1914.: svakodnevnica i društveni život* (doktorska disertacija), Zagreb, 2011, 344. Zapravo se ne radi o novoj koncepciji, već o rekontekstualizaciji klasične jugoslavenske ideje kako je formulirana već kod Račkog, na što upućuju i sami studenti. Zasebno kategoriziranje zagrebačke grupe studenata na temelju primata nacionalnog pitanja u njihovim interesima prvi je monografski primijenio Mate Ujević određivši ih kao “nacionalističku grupu”, iako kasnije i sam ističe kako je to samo “donekle opravdano.” Mate Ujević, *Prilozi za povijest pokreta hrvatske omladine koncem XIX i početkom XX stoljeća, s osobitim osvrtom na borbu starih i mladih*, Zagreb, 2015, 70, 140.

28 Mangjer, *nav. dj.*, 2.

29 Mangjer, *nav. dj.*, 3.

30 Mangjer, *nav. dj.*, 4.

31 Mangjer, *nav. dj.*, 5.

32 Mangjer, *nav. dj.*, 6.

skog spora ne žele “nikakve ugovore, nikakve ustupke”, već “umom, srcem ne k slozi nego narodnom jedinstvu!”³³ Zagrebački i praški studenti bili su dio istog studentskog – naprednjačkog i modernističkog – pokreta. U prilog tome ide i činjenica da je *Hrvatska misao* u svojem dvobroju 7/8 od 10. srpnja 1897. godine iznimno povoljno prikazala *Narodnu misao*.³⁴ Tekst je urednički, ali ga je gotovo sigurno napisao Stjepan Radić. Ono što je značajno jest da se u njemu na samome početku utvrđuje istovjetnost pozicija vezanih uz narodno jedinstvo Srba i Hrvata s *Narodnom misli* tako što se obilno citira iz programskog članka Hrvatske misli “Što hoćemo” i Radićeva teksta “Hrvatski ideali”. Jedina supstancijalna kritika koja je upućena odnosi se na pristup “starima”, odnosno hrvatskoj političkoj i kulturnoj eliti. Za krug oko *Hrvatske misli*, posljednji dio almanaha *Narodna misao* koji donosi pisma značajnih hrvatskih i srpskih javnih ličnosti je promašen. “Mladi” se ne smiju oslanjati na autoritet “starih”, već moraju sami izboriti promjene i povesti hrvatsku politiku u novom smjeru. Osim toga, jedina bitna razlika koja se među njima može utvrditi odnosi se na tematski naglasak: zagrebačka grupa mnogo je više fokusirana na nacionalnu problematiku.³⁵ Međutim, to proizlazi iz konteksta hrvatske politike i javnosti koja je preokupirana srpsko-hrvatskim sporom, kao i činjenice namjenskog karaktera njihove publikacije. Drugi kontekst koji je utjecao na ovu preokupaciju definiran je sukobima hrvatskih i srpskih studenata na Sveučilištu, posebice vezanim uz Hrvatsko akademsko potporno društvo (HAPD) koje su od njegovog osnutka 1894. godine kontrolirali frankovci, a čija je djelatnost u studentskim tijelima potencirala hrvatsko-srpski sukob.³⁶ Već u istoimenom tjedniku *Narodna misao*, koji će izlaziti 1898. godine inicijativom iste skupine, raspon će tema biti mnogo širi i usporediv s publikacijama praške grupe.³⁷

Najviše pohvala *Hrvatske misli* u ranije spomenutom prikazu almanaha *Narodna misao* dobio je tekst Svetozara Pribičevića “Misao vodilja Srba i Hrvata”. On predstavlja u ovom trenutku najelaboriraniji prikaz nacionalne koncepcije napredne omladine. I Pribičević polazi od temeljne pretpostavke objektivnog narodnog jedinstva Srba i Hrvata. Hrvatsko-srpski spor prema tome nije samo štetan, već je i neprirodan. On se “ne može uzeti kao nacio-

33 Mangjer, *nav. dj.*, 5.

34 “Narodna misao”, *Hrvatska misao*, god. I, br. 7/8, Prag, 1897, 212–215.

35 Flaker, *nav. dj.*, 23.

36 O tome: Gross, “Studentski pokret”, 459–460.

37 Luetić, *nav. dj.*, 344–345.

nalno pitanje, jer Srbi i Hrvati nijesu dva različita, nego su oni dijelovi jednoga, istoga naroda.”³⁸ Zbog toga niti sporazum ne može biti rješenje tog umjetno, od tuđinaca “odozgo” proizvedenog spora, čiji uzrok također leži u državnoj rascjepkanosti, odnosno oslonjenosti na različite političke i kulturne centre. Iz toga logično proizlazi zaključak, koji ovdje još nije ekspliciran, da rješenje hrvatsko-srpskog spora ne leži samo u njihovu kulturnom, već i političkom ujedinjenju.

Za razliku od Radića koji, kako i sam kaže u prikazu *Narodne misli*, polazi od teze o narodnom jedinstvu kao od aksioma koji nije potrebno dokazivati nego samo provesti u djelo, Pribičević, iako više puta ističe očiglednost te teze za svakoga koji ima iskrene namjere, ipak nudi određene dokaze u njenu korist. On se koristi metodom eliminacije. Ispitujući temelje mogućih razlikovanja između Hrvata i Srba, on želi pokazati kako niti jedno od njih ne predstavlja kriterij nacionalnog razlikovanja, odnosno oni koji predstavljaju objektivni kriterij nacionalnosti, kao npr. jezik, u slučaju Hrvata i Srba ne igraju diferencijacijsku ulogu. Tako krv ili porijeklo, odnosno rasa ne predstavljaju kriterij nacionalnosti “jer bi se na taj način (...) sociologija utopila u antropologiju, a razviće naroda značilo bi isto, što i razviće životinjske vrsti” (str. 57). Za jezik je već spomenuto da ne predstavlja razlikovno obilježje između Hrvata i Srba. Međutim, Pribičević također elaborira o apsurdnosti teze o “prisvajanju jezika” koju ističu različiti ekskluzivistički pisci, a koja se svodi na to da je jedinstveni štokavski standard zapravo “prisvojen” od strane jednog ili drugog naroda i lažno predstavljen kao vlastiti narodni jezik. Prema Pribičeviću, takva je teza nelogična i historijski neodrživa, a ako bi se logični konzekventno izvela, onda bi vodila u isti zaključak narodnog jedinstva Hrvata i Srba. Jer ako je jedan narod “prisvojio”, odnosno prihvatio jezik drugog naroda, onda je on zapravo prihvatio i tuđu nacionalnost, pa se po tome opet ne može govoriti o dva različita, već o jednom, jedinstvenom narodu (str. 58). Na taj način nacionalni partikularizmi koji se temelje na “narcizmu malih razlika” dosljedno izvedeni logično vode u njihov nacionalni unitarizam. Što se tiče vjere, ona također ne može u načelu funkcionirati kao kriterij nacionalnosti jer više naroda dijeli istu vjeru, a i jedan narod može pripadati različitim vjeroispovijestima. Osim toga, “samo kod primitivnijih ljudskih zajednica može vjera poslužiti kao osnov socijal-

38 Svetozar Pribičević, “Misao vodilja Srba i Hrvata”, *Narodna misao*, Zagreb, 1897, 56. U nastavku teksta broj stranice naveden u zagradama.

nog grupisanja” (str. 59). Najviše prostora Pribičević posvećuje razlici povijesnog razvoja. Iako priznaje da su Srbi i Hrvati gotovo kroz cijelu svoju povijest živjeli u različitim državnim tvorevinama i granicama, on ističe kako su usprkos tome oni zadržali “jednaki način mišljenja i shvatanja, isti pravac misli (...), jednake moralne i intelektualne karaktere, dakle sve one psihološke elemente, koji sastavljaju ono, što s pravom možemo nazvati dušom jednoga naroda” (str. 60—61). I za Pribičevića, kao i za Radića, nacionalnost je utemeljena u kulturi širokih narodnih slojeva. Osim toga, starija povijest zapravo i nije relevantna za nacionalno pitanje jer je “pojam naroda kulturni pojam, kojega nijesu mogli poznavati prošli vijekovi” (str. 61). U tom smislu, “ne može za nas biti u pogledu naše podjele odlučno, da li smo se klanjali Dušanovoj sili, ili smo se zaklinjali na Zvonimirovu krunu” (str. 61). Primjer nadilaženja povijesnih i faktičnih političkih podjela trebao bi biti talijanski nacionalni pokret koji je njima usprkos ostvario svoj zadatak (str. 63). Historijsko utemeljenje nacije, odnosno “izdvajanje” na temelju povijesne tradicije i povijesne političke individualnosti, na koju bi se jednako mogli pozvati i “Bosanci” i “Crnogorci”, predstavlja zapravo “izdajstvo narodne misli” (str. 63—64).

Nasuprot tome Pribičević ističe pozitivne objektivne faktore koji upućuju na narodno jedinstvo Hrvata i Srba: zajednički jezik, materijalna kultura, gospodarski interesi i neprekinuti teritorij (str. 65). Međutim, ti objektivni faktori nisu dovoljni za konstituiranje narodnosti. Potreban je još i subjektivni faktor, odnosno “narodna svijest”, a kako jasno navodi Pribičević, “nje nema” (str. 65). To ipak ne negira datost, jer on dalje navodi kako su ti objektivni faktori “kadri da prije ili kasnije izazovu svijest o narodnoj našoj zajednici” (str. 65). Iako sadrži subjektivni, odnosno voluntaristički faktor, Pribičevićev je pojam narodnosti dakle objektivistički, s obzirom da je svijest o narodnosti bitna za njezino cjelovito ostvarenje, ali izostanak te svijesti ne znači ujedno i izostanak temeljnog uvjeta opstojnosti neke narodnosti. Drugim riječima, narodnost postoji neovisno o postojanju svijesti o njoj, u svojim objektivnim izražajima kao što su jezik, kultura i običaji, a pobuđivanje narodne svijesti preduvjet je tek za njezino puno ostvarenje i snagu. Odnosno: “Za nas dakle nije pojam naroda, pojam istorijski, politički, nego pojam kulturno-socijalni” (str. 67). To zapravo znači da njega ne definira ni državni okvir, ni povijesna tradicija, nego isključivo objektivni kulturni, ekonomski i društveni odnosi. “Prema tome”, zaključuje Pribičević, “kad kažemo Hrvatska i Slavonija ne mislimo mi pod tijem zaokruženi komad zemljišta, niti političku individualnost,

nego jedan nerazdruživi dio našeg narodnog tijela” (str. 67). Narodni prostor Hrvata i Srba, kao jedne nacionalne individualnosti, proteže se kao kontinuirana cjelina neovisno od kontingentnih povijesnih i političkih tvorevina: “Pa kad sagledamo tu sliku u cijelosti njenoj, veselijem ćemo srcem zapjevati: ‘Lijepa naša domovino’” (str. 67). Hrvatski nacionalni prostor nije ograničen na Hrvatsku, niti je on isključivo, pa niti primarno hrvatski (“Ne poznajemo šire ili uže domovine...” (str. 67)). Jasne su političke implikacije koje iz toga proizlaze.

Nastavljajući u prikriveno “veleizdajničkoj” noti, Pribičević ustvrđuje kako “svaki narod ima neosporno pravo na samostalan život i razvitak” (str. 67). Još na samom početku teksta on je u načelnom izlaganju iznio tvrdnju kako je nacionalna ideja fundamentalna ideja modernog doba, komplementarna individualnom principu slobode pojedinca koji je rezultat ukinuća feudalizma, i kako bi idealno stanje podrazumijevalo njezino potpuno oživotvorenje, odnosno uspostavu univerzalnog sistema nacionalnih država (str. 51). Reformacija je oslobodila savjest, (Francuska) revolucija čovjeka, a nacionalna ideja treba osloboditi narode (str. 55). U ovoj trostrukoj povijesnoj strukturi, nacionalna svijest nužno počiva na individualnoj samosvijesti. Pravo naroda na samostalnost, odnosno drugim riječima pravo naroda na vlastitu nacionalnu državu, ne proizlazi dakle iz neke pravice koja se može ili ne može dokazati, nego isključivo iz kolektivne narodne volje koja je suverena: “Jasno mora biti za svakoga, da nije nužno narodu dokazivati, kako on ima pravo na samostalnost, on ima to pravo, jer postoji kao narod, jer hoće da živi kao narod, jer osjeća snagu, da to svoje pravo provede” (str. 68). Iz toga jasno proizlazi da je državnopravna politika posve promašena jer provođenje nacionalne ideje ovisi isključivo o snazi suverene volje naroda. Zbog toga je zadatak nacionalne inteligencije podizati narodnu svijest, onaj subjektivni faktor koji nadograđuje objektivne odnose, a o kojem ovisi snaga naroda i njegova sposobnost da iznese i oživotvori svoju nacionalnu ideju.

Zbog nužnosti zauzimanja stanovišta o narodnom jedinstvu Srba i Hrvata na cjelokupnom njihovu teritoriju, nije moguće nacionalnu politiku ograničiti na problematiku srpsko-hrvatskih odnosa u Trojednici, a pogotovo ne na politiku “sloge”, “kompromisa” ili “suradnje” (str. 71). Pribičević kritizira taktiku podilaženja Beču u nadi da će vladajući krugovi Monarhije zauzvrat Hrvatskoj podariti određene ustupke, “list papira, na kojem će stajati napisano, da nam se priznaje pravo na život” (str. 72). Posebice na udar dolazi podržavanje habs-

burškog imperijalističkog prodora na Balkan, u čemu Pribičević vidi opasnost i za hrvatstvo i za srpstvo, odnosno on u “sluganskoj” politici koja se nudi kao oslonac za prodor na slavenski jug vidi najveću opasnost za narodno jedinstvo, pa i opstanak Hrvata i Srba (str. 72). Osim toga, jednaka kritika upućuje se hrvatskim političkim elitama u pogledu teorije o “hrvatskom političkom narodu” (str. 76). Nasuprot tome, ono što je potrebno jest da se Srbi i Hrvati u Trojedinici ujedine “u jednu narodnu stranku, koja će podržavajući kulturne veze s ostalijem dijelovima našega naroda zahtijevati samostalnost Trojedinice na osnovu načela narodne suverenosti” (str. 76). U ovome je zapravo sažet temeljni kratkoročni politički zahtjev “mladih”: ujedinenje hrvatske i srpske opozicije, promjena političke strategije kroz prihvaćanje prirodnog narodnog prava te vanjskopolitička reorijentacija u smjeru jugoslavenstva. Da je taj zahtjev kratkoročan, i da su projekcije budućnosti mnogo šire od okvira Trojedinice, pa i Habsburške Monarhije, razvidno je iz zahtjeva da “jedna misao spaja Biograd, Zagreb, Spljet, Sarajevo, Cetinje i Prizren” te iz konstatacije da se “s faktičnim našim, narodnim položajem ne možemo nikako pomiriti” (str. 73). Kao najvažniji zadatak stoga postavlja se “da u našem narodu dižemo i jačamo svijest o ukupnoj narodnosti, jer je to prius, kome će kao posterius slijediti narodno ujedinenje Srba i Hrvata” (str. 74).

/ Generacijski izazov

Već iz letimičnog pogleda jasno je da postoje stanovite razlike između Radićeva i Pribičevićeva teksta. Ona najočitija odnosi se na formalne karakteristike: Radićev je tekst mnogo kraći, pa i općenitiji. Razlog je tome dakako opet formalne prirode. Osim što je zamišljen kao prvi u nizu tekstova (pa nosi podnaslov “I. Ideali narodno-prosvjetni”³⁹), on je prilagođen okviru i opsegu jednog mjesečnika. S druge strane, opsežniji almanah *Narodna misao* dopuštao je i obuhvaćao mnogo veće radove. Ipak, razlike su među njima i sadržajne naravi. Radićev se tekst, možda baš zato što je mnogo općenitiji, čita zapravo kao političko-programatski proglas, kao neka vrsta nadopune uredničkom proglasu “Što hoćemo” koji mu prethodi. Pribičevićev je tekst, s druge strane, mnogo bliži elaboriranom stručnom radu, ali sa snažnom političkom notom, jedna

39 Nastavci međutim nisu bili objavljeni u idućim brojevima *Hrvatske misli*.

vrsta političke intervencije mladog intelektualca. Baš zbog toga on je i mnogo fokusiraniji te tematski usmjeren na jedan ključni problem: hrvatsko-srpske odnose i nacionalno pitanje. Radić će zahvatiti i etičku problematiku, i pitanja vanjske politike i međunarodnih odnosa, pa čak ovlaš i rodne odnose. Jasno je da nije samo ranije opisani tekstualni kontekst utjecao na ove razlike u formi i naglasku. Radić piše tekst za list koji izlazi u Pragu, koji se dakako referira direktno na hrvatske prilike, ali čiji je horizont mnogo šire postavljen te je fokusiran na apropijacije i prilagodbe širih europskih modernističkih kretanja. Pribićević pak djeluje u Zagrebu, uronjen je u studentsku politiku na zagrebačkom sveučilištu kojom dominira srpsko-hrvatski sukob koji potenciraju frankovci, ali čijem rješenju ne pridonose ni glavne oporbene struje. U tom smislu, a u kontekstu almanaha koji je fokusiran upravo na specifični problem nacionalnog pitanja, on se intelektualno hvata u koštac s onim problemom koji se iz njegove vizure javlja kao fundamentalan i gorući.

Mnogo više od njihovih razlika, međutim, zapanjuje zapravo istovjetnost pozicija Pribićevića i Radića. Ne samo identičnost njihovih misli, već i njihovih formulacija jasno upućuje na koordinirani rad i komunikaciju skupina u okviru kojih su djelovali.⁴⁰ Tijekom 1897. oni zapravo javno elaboriraju svoje političke i intelektualne pozicije, pa unutar toga i svoju nacionalnu koncepciju. Ovdje ne želim rezimirati nacionalnu koncepciju napredne omladine koja je detaljno izložena kroz raniju analizu tekstova. Kao posljednju točku želio bih formulirati određene zaključke koji se tiču povijesnog karaktera te koncepcije, a vezano uz problematiku kontinuiteta i diskontinuiteta iznesenu u uvodu. Sam almanah *Narodna misao* daje nam dobru nit vodilju. Njihovo oslanjanje na Račkog i Daničića zapravo upućuje na to da se “mladi” smatraju nastavljajima jugoslavenske nacionalne koncepcije. Oni se postavljaju u liniju kontinuiteta od ilirskog pokreta, smatrajući sebe nastavljajima, obnoviteljima, pa po mogućnosti i dovršiteljima nacionalnog pokreta. Ono što oni zamjera-

40 To ne znači, međutim, da mimo proglašenja, deklaracija, javnih nastupa i tekstova nije bilo nesuglasica unutar pokreta čak i oko fundamentalnih pitanja. Te su nesuglasice mogle proizlaziti iz načelnih neslaganja, ali često su bile proizvod individualnih idiosinkrazija, sukoba ega i osobnih razmirica. One se najbolje mogu iščitati iz privatnih korespondencija. O nesuglasicama i razmiricama glede hrvatskog državnog prava i srpsko-hrvatskih odnosa vidi npr. “Ž. Bertić – F. Hlaváčeku, Osijek 17.VII.[1900.]”, “N. Fugger – F. Hlaváčeku, b. mj., b. dat. [1898.]”, “N. Fugger – F. Hlaváčeku, Zemun, 11.I.1900.”, i dr., u: Damir Agičić (ur.), *Dragi Franta!: Hrvatska korespondencija Františka Hlaváčka (1896. – 1904.)*, Zagreb, 2003.

ju “starima” zapravo je njihovo zastranjivanje s ove linije kontinuiteta koje se najjasnije očituje u nemogućnosti razrješenja hrvatsko-srpskog sukoba u Trojednici. Mirjana Gross stoga u svojem tekstu o nacionalno-integracijskim ideologijama u Hrvatskoj tijekom druge polovice 19. stoljeća posve opravdano stavlja ideologiju napredne omladine među nastavljače jugoslavenške koncepcije.⁴¹ Međutim, ona ujedno naglašava i činjenicu da su promijenjeni društveni uvjeti zahtijevali i promjene u ideologiji jugoslavenstva. Napredna omladina donosi njezinu “demokratizaciju i laicizaciju”. Nije riječ dakle o formulaciji nove nacionalne koncepcije, nego o novoj “političkoj filozofiji i taktici koja je išla za odlučnom mobilizacijom širih slojeva u nacionalnoj borbi.” Riječ je o rekontekstualizaciji jugoslavenstva, ne o njegovoj rekonceptualizaciji. Tradicionalno jugoslavenstvo, pod utjecajem modernih ideologija i strujanja lišeno njegovih “romantičkih sastojaka i kršćanskoga okvira”, zapravo je preuzeto u svojim ključnim postavkama i uklopljeno u naprednjačku građansko-demokratsku ideologiju.⁴² U tom smislu, može se zaključiti kako pokret “mladih” općenito, pa i u svojoj nacionalnoj koncepciji, predstavlja svojevrsni kontinuitet u diskontinuitetu. U vremenu krize dominantnih ideja, oni se postavljaju kao oni koji će te ideje preuzeti, prilagoditi novim uvjetima i dosljedno provesti u djelo. Diskontinuitet koji oni zagovaraju odnosi se zapravo na potrebu za novim vođama, za svojevrsnom smjenom generacija. Kako su sami istaknuli krajem 1897., godine intelektualnog naboja i prkosa građanske omladine: “Ne kanimo rušiti što su oni [“stari”, op. N. T.] sazdali. Dičimo se stvorenim. No nećemo gledati prekrštenih ruku, klanjajući se prošlim vremenima. Novo doba – nove zadaće.”⁴³ Najviše od svega, istup napredne omladine označio je generacijski izazov postojećim elitama u Hrvatskoj, ali koji je u bitnom smislu trebao ostvariti kontinuitet građanske nacionalne ideje u novim društveno-političkim okolnostima.

41 Gross, “Nacionalno-integracijske ideologije”, 284, 286.

42 Gross, “Nacionalno-integracijske ideologije”, 297.

43 “Mladost”, *Vijenac* XXIX, br. 51, Zagreb, 1897, 823.

- Agičić, Damir, *Hrvatsko-češki odnosi na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće*, Zagreb, Ibisgrafika, 2000.
- Agičić, Damir (ur.), *Dragi Franta!: Hrvatska korespondencija Františka Hlaváčeka (1896. — 1904.)*, Zagreb, Srednja Europa, 2003.
- Artuković, Mato, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova (Srbobran 1884 — 1902)*, Zagreb, Naprijed, 1991.
- Barbarić, Damir (ur.), *Fin de siecle Zagreb — Beč*, Zagreb, Školska knjiga, 1997.
- Batušić, Nikola, Zoran Kravar, Viktor Žmegač, *Književni protusvjetovi: Poglavlja iz hrvatske moderne*, Zagreb, Matica hrvatska, 2001.
- Biondich, Mark, *Stjepan Radić, the Croat Peasant Party, and the Politics of Mass Mobilization, 1904 — 1928*, Toronto, Buffalo, London, University of Toronto Press, 2000.
- Bogdanov, Vaso, *Historija političkih stranaka u Hrvatskoj: od prvih stranačkih grupiranja do 1918.*, Zagreb, Novinarsko izdavačko poduzeće, 1958.
- Flaker, Vida, *Časopisi hrvatskoga modernističkog pokreta*, Zagreb, Hrvatsko filološko društvo, Sveučilišna naklada Liber, 1977.
- Gross, Mirjana, “Studentski pokret 1875 — 1914”, u: Jaroslav Šidak (ur.), *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*, knj. I, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu, 1969, str. 451—477.
- Gross, Mirjana, “O integraciji hrvatske nacije”, u: Mirjana Gross (ur.), *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća)*, Zagreb, Sveučilišna naklada Liber, 1981, str. 175—190.
- Gross, Mirjana, “Nacionalno-integracijske ideologije u Hrvata od kraja ilirizma do stvaranja Jugoslavije”, u: Mirjana Gross (ur.), *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća)*, Zagreb, Sveučilišna naklada Liber, 1981, str. 283—306.
- Horvat, Josip, *Politička povijest Hrvatske*, dio 1, Zagreb, August Cesarec, 1990.
- Iveljić, Iskra (ur.), *The Entangled Histories of Vienna, Zagreb and Budapest (18th — 20th Century)*, Zagreb, FF Press, 2015.
- Lovrenčić, Rene, *Geneza politike “novog kursa”*, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu — Institut za hrvatsku povijest, 1972.
- Luetić, Tihana, *Studenti Sveučilišta u Zagrebu 1874. — 1914.: svakodnevnica i društveni život (doktorska disertacija)*, Zagreb, 2011.
- Mangjer, Dušan, “Zagreb, na Uskrs 1897.”, *Narođna misao*, Zagreb, Dionička tiskara, 1897, str. 1—8.
- Marijanović, Stanislav, *Fin de siècle hrvatske moderne (Generacije “mladih” i časopis “Mladost”)*, Osijek, Revija — Izdavački centar Radničkog sveučilišta, 1990.
- Marjanović, Milan, *Hrvatska moderna: Izbor književne kritike*, knj. I i II, Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1951.
- Miller, Nicholas J., *Between Nation and State: Serbian Politics in Croatia Before the First World War*, Pittsburgh, University of Pittsburgh Press, 1997.
- “Mladost”, *Vijenac* XXIX, br. 51, Zagreb, 1897, str. 823—824.

“Narodna misao”, *Hrvatska misao: list za književnost, politiku i pitanja socijalna*, god. 1, br. 7/8, Prag, 1897, str. 212—215.

Pavličić, Pavao, “Što je danas hrvatska moderna?”, *Dani hrvatskoga kazališta* 28, br. 1, 2002, str. 5—16.

Pribičević, Svetozar, “Misao vodilja Srba i Hrvata”, *Narodna misao*, Zagreb, Dionička tiskara, 1897, str. 49—77.

Racko, Ljerka, “Pokret hrvatske moderne u historiografiji”, *Historijski zbornik* XXXVI, br. 1, 1983, str. 1—31.

Radić, Stjepan, “Hrvatski ideali. I. Ideali narodno-prosvjetni”, *Hrvatska misao: list za književnost, politiku i pitanja socijalna*, god. 1, br. 1, Prag, 1897, str. 5—9.

Stančić, Nikša, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb, Barbat, 2002.

Šicel, Miroslav, *Književnost moderne*, Povijest hrvatske književnosti, knj. 5, Zagreb, Liber, Mladost, 1978.

Šidak, Jaroslav, Mirjana Gross, Igor Karaman, Dragovan Šepić, *Povijest hrvatskog naroda g. 1860 — 1914.*, Zagreb, Školska knjiga, 1968.

Šidak, Jaroslav, “Hrvatsko pitanje u Habsburškoj monarhiji”, u: *Studije iz hrvatske povijesti 19. stoljeća*, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatsku povijest 1973, str. 3—44.

Šidak, Jaroslav, “Prilog razvoju jugoslavenske ideje do I. svjetskog rata”, u: *Studije iz hrvatske povijesti 19. stoljeća*, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatsku povijest, 1973, str. 45—64.

Šidak, Jaroslav, “Jugoslavenska ideja u hrvatskoj politici do I svjetskog rata”, u: *Studije iz hrvatske povijesti 19. stoljeća*, Zagreb,

Sveučilište u Zagrebu - Institut za hrvatsku povijest, 1973, str. 65—84.

Šidak, Jaroslav, “Idejno sazrijevanje Stjepana Radića”, u: *Studije iz hrvatske povijesti 19. stoljeća*, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatsku povijest, 1973, str. 379—389.

“Što hoćemo”, *Hrvatska misao: list za književnost, politiku i pitanja socijalna*, god. 1, br. 1, Prag, 1897, str. 1—4.

Ujević, Mate, *Prilozi za povijest pokreta hrvatske omladine koncem XIX i početkom XX stoljeća, s osobitim osvrtom na borbu starih i mladih*, Zagreb, Alfa, 2015.

NIKOLA TOMAŠEKOVIĆ
**With Unity Against (Dis)harmony: the Progressive
Youth's Conception of the Nation**

Summary

Similarly as in other European countries, at the end of the 19th century the modernist movement of the Progressive Youth dynamized Croatian culture and politics and challenged the ideas and positions of the "old" national elites. As it was formed under the influence of foreign, mostly Viennese and Prague movements, its appropriation and application to the Croatian space necessarily had to be modified with regard to the specific Croatian social context. This leads to a question of evaluating the character of the modernist movement in Croatia, especially concerning its relationship to the established national structures and traditions. Does the modernist Youth Movement represent a radical break with the traditions and politics of "the elders", or is it more a case of a simple process of generational change obscured by radical rhetoric? An attempt to answer this question will be given through a consideration of a specific problematic which was in the focus of Croatian political and cultural life of the time, i.e. the national question. To this end, representative texts published in the first relevant publications of the Progressive Youth – the Prague-based journal *The Croatian Thought* and the Zagreb-based university almanac *The National Thought* – will be analyzed. Finally, through the contextual reading of these texts it is also possible to consider certain differences within the Youth Movement, as well as to determine the specific foci of certain groups of the Movement which acted in different fields and contexts.

KEYWORDS: *Progressive Youth; conception of the nation; The Croatian Thought, The National Thought, generational change*